

Роль промислових кластерів в зростанні конкурентоспроможності економіки

Високий рівень конкурентоспроможності національних підприємств у сучасних умовах досягається шляхом активізації інноваційних процесів, домінуючих у національних кластерах. Виходячи з важливості кластерів для підйому національної економіки, у роботі визначені основні аспекти кластерно-орієнтованих стратегій, розглянуті визначення і класифікація кластерів. Поаналізовані деякі теоретичні підходи до формування і розвитку кластерів, обґрунтована актуальність кластерів і роль регіональної економічної політики, сприятливої для формування кластерів в Україні.

Н. М. Нілова, І. В. Крапивний

В промислово розвинутих країнах накопичено великий практичний досвід реалізації новітніх стратегій і створення різноманітних інноваційних форм та систем розвитку бізнесу. Однією з таких форм, яка дозволяє значно підвищити конкурентоспроможність підприємств на регіональному та національному рівні, стали промислові кластери.

Концепція промислових кластерів виникла ще в 19 столітті, коли А. Маршал у роботі "Принципи економіки" розкриває питання спеціалізованого зовнішнього територіального розподілу. У середині 20 століття значний внесок у подальший розвиток мережних систем - "індустріальних округів" - внесли італійські дослідники і практики. Але реальний політичний інтерес до кластерів з'явився з опублікуванням в 1990 р. американським економістом Майклом Портером праці "The Competitive Advantage of Nations" (Національні конкурентні переваги), яка була видана в 1993 р. російською мовою під назвою «Между народная конкуренция». В середині 1990-х рр. XX століття вже "сотні американських міст і регіонів розвивають кластерні стратегії... Європейські міста і регіони впроваджують кластерну концепцію ще з більшим ентузіазмом" [1].

Кластери визнані ефективним засобом швидкого піднесення економіки на певній території тому, що дозволяють якнайповніше врахувати і використати природні, сторичні особливості, технічний та кадровий їх потенціал. Приклад багатьох регіонів, в яких розміщені динамічні промислові кластери і сьогодні привертає велику увагу національних, регіональних і місцевих органів влади різних країн, які впроваджують в життя кластерно-орієнтовані стратегії.

Про значення цього феномену свідчить проведення в січні 2001 року в Парижі першого всесвітнього конгресу з локальних виробничих систем, скликаного Організацією економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) та міжнародними організаціями, такими як ЮНІДО, Всесвітній банк, Європейська комісія та ін.

Проблеми створення та функціонування кластерів обговорювалися на міжнародному економічному форумі „Нові виробничі системи і прискорений розвиток регіонів", що пройшов в листопаді 2001 р. в Києві. В його роботі взяли участь керівники міністерств і відомств України, голови облдержадміністрацій та їх заступники з економічних питань, керівники загальноукраїнських об'єднань підприємців, представники наукова ділових кіл України, а також таких міжнародних організацій, як Європейська економічна комісія ООН та ЮНІДО, радники з економічних питань дипломатичних представництв ряду зарубіжних країн, зарубіжні вчені-економісти.

В 2002 р. при підтримці Міністерства економіки і з питань європейської інтеграції України, НАН України, Торгово-промислової палати України, Київської і Харківської обласних державних адміністрацій та ВАТ „Укрімпекс" було проведено міжнародних науково-практичних конференцій з проблем підвищення конкурентоспроможності економіки України, на яких поряд з іншими питаннями розглядався зарубіжний досвід формування кластерних систем.

Таким чином, сьогодні став загальноновизнаним той факт, що високий рівень конкурентоспроможності національних фірм в сучасних умовах досягається шляхом активізації

інноваційних процесів в домінуючих національних кластерів. Розповсюдження інновацій за межі цих кластерів приводить в кінцевому рахунку до зростання конкурентоспроможності національної економіки.

Вплив промислових кластерів на прискорення інновацій і зростання національної конкурентоспроможності в більшості країн світу розглядається як визначальний фактор при їх формуванні. Тому, високо оцінивши перспективи співпраці з ОЕСР та значення міжнародного економічного форуму „Нові виробничі системи і прискорений розвиток регіонів" для України, Президент України Л. Кучма підкреслив, що „використання в Україні досвіду країн-членів Організації дає можливість досягнути інноваційного прориву в економіці, забезпечити конкурентоспроможність - найважливішу складову безпеки і сталого розвитку суспільства".

Голова оргкомітету Форуму М. Азаров, проаналізувавши проблеми регіонального розвитку та звернувши увагу на недоліки регіональної політики, що призвели „ситуації, коли „дальніше промоденне с устраниением существующих недостатков может привести к необратимым последствиям как для отдельных регионов, так и государства в целом", підкреслив: "Важную роль в ускоренном развитии отечественных регионов может сыграть создание новых производственных систем на основе сете: структур - кластеров". Ще більш радикально думку про важливість кластерів висловив на Форумі заступник державного секретаря МЗС України В. Сльченко: „Досвід створення й функціонування локальних кластерів або „індустріальних округів", що на сьогодні вже є глобальним явищем, а також промислових районів заслуговує на всебічне поширення серед усіх учасників ринкових перетворень у нашому суспільстві» [2].

Але як і багато інших проблем, з якими вперше стикається наша економіка, концепція промислових кластерів не настільки проста, як це може здатися на перший огляд.

Однією з проблем, що потребує розробки з точки зору особливостей формування кластерів в Україні, є їх класифікація. Тільки в наведених вище висловах учасників Форуму ми знаходимо поняття «виробничі системи», „мережеві структури", „кластери", локальні кластери", "індустріальні округи" і "промислові райони". Всі ці поняття відносяться до більш загального - „промислові кластери". Якщо ж звернутися до зарубіжних джерел, то, наприклад, Е. Бергман і Е. Фезер визначають промислові кластери як об'єднання фірм і галузей за різними аспектами спільної діяльності, наприклад, за географічним положенням, джерелами інновацій, постачальниками, ресурсами і т.п. Регіональні промислові кластери, на їх думку, - це промислові кластери, що сконцентровані географічно в межах окремого регіону [3]. Подібним чином необхідно підходити і до аналізу інших видів кластерів, які можуть поділятися на локальні, регіональні, національні та міжнародні, за складом учасників, так і за функціональною ознакою (постачання, збут продукції, стадії інноваційного процесу)

Складність класифікації кластерів обумовлена їх різноманітністю. Так, в залежності від внутрішньої структури кластери поділяють на дві групи: створені на базі малих і середніх підприємств та створені навколо крупних компаній і концернів. Сформувавши кластери на базі цих двох груп, можна забезпечити поєднання переваг малосерійного виробництва із великомасштабним. У разі, коли крупні компанії формують ядро кластера, навколо якого групуються малі фірми, користь безумовна: переваги великих підприємств на світових ринках поєднується з мобільністю малих і середніх підприємств.

В залежності від характеру зв'язків кластери поділяють на виробничі, науково-технічні, змішані. Перші створюються на базі промислових підприємств, а науково-технічні - навколо університетів.

Розрізняють кластери також за рівнем взаємодії між компаніями, некомерційними організаціями, університетами і іншими інститутами, що формують кластер: від вільних відносин в асоціації - до форм структурованого співробітництва і конкуренції (кластери регламентованими взаємозв'язками та кластери із несистемними взаємозв'язками).

Згідно територіальному поділу праці розрізняють кластери регіональні, національні (міжрегіональні), міжнародні. Ця класифікація пов'язана з тим, що географічно кластер може включати не одне тільки місто чи країну, але охоплювати і ряд сусідніх країн.

Регіональні кластери створюються у межах одного регіону і орієнтуються на певну географічну концентрацію взаємозалежних галузей. Як правило, це галузі суспільного харчування, індустрія розваг, нерухомість та будівництво. Наприклад, кластер розваг у США - «Голівуд». В Україні сформовані регіональні кластери - будівельний та швейний в Хмельницькому, туристичний та харчовий у Кам'янець-Подільському.

Міжрегіональні (національні) кластери складаються з підприємств, організацій та установ, розташованих у різних регіонах однієї країни, які зорієнтовані на зовнішній ринок.

У міжнародних кластерах дуже часто взаємодіють підприємства із розвинутих та країн, що розвиваються, тому що використання дешевої робочої сили і природних ресурсів слаборозвинених країн поєднується з імпортом технологій із розвинутих країн.

Згідно галузевої приналежності членів кластера вирізняють міжгалузеві, включають підприємства різних галузей та галузеві, що належать до однієї галузі. Межі кластера часто не збігаються із класифікацією галузей тому, що вона не враховує існуючі міжгалузеві зв'язки. Це пов'язано з тим, що технічний прогрес і розширення ринку обумовлюють виникнення нових галузей, формують нові зв'язки чи змінюють цільові ринки [3].

Не менш важливою теоретичною проблемою є необхідність визначеності конкретної концепцією промислових кластерів, на базі якої можливо ефективно формування того чи іншого виду кластеру. Бергман і Фезер розглядають п'ять таких концепцій: екстернальних економік; інноваційного середовища; узгоджень (коопераційної) конкуренції; міжфірмового суперництва і траєкторії залежності [5].

Найбільш відомою є концепція міжфірмового суперництва Майкла Портера. Провівши аналіз конкурентоспроможних галузей ряду країн-лідерів міжнародної конкуренції, науковець приходять до висновку, що приклади високого рівня конкурентоспроможних кластерів є в усіх країнах. Визначальною ознакою формувань - конкурентоспроможних кластерів, на його думку, є розповсюдження існуючої активної конкуренції в одній галузі на інші галузі кластера, а потім і на інші галузі національної економіки. Таким чином, „кластер конкурентоспособных отраслей становится чем-то большим, чем простая сумма отдельных его частей". Але по мірі розвитку галузі інноваційні процеси в ній затухають тому, що високий рівень конкурентоспроможною все більш залежить не від виробничих факторів, а від здатності фірм створювати та використовувати знання і технології. В цілому конкурентоспроможність галузі втрачається, коли національні умови більше не підтримують і не стимулюють, інноваційні і інвестиційні процеси, необхідні для розвитку галузевої структури [4].

Альтернативні концепції в цілому співпадають з точкою зору Портера на взаємодію між підприємствами, галузями, державними і змішаними інститутами, що впливають на інновації, конкурентоспроможність та економічне зростання. Але головна проблема, що не задовольняє дослідників в концепції Портера, - це неокласичний підхід, в основ якого є принцип вільної конкуренції та максимальної автономії підприємництва.

В країнах-членах ОЕСР та Європейського Союзу при розробці кластерно-орієнтованої економічної політики переважно використовуються концепт „інноваційного середовища" та „узгодженої конкуренції", які, в свою чергу, базуються на теорії „асоційованої економіки". Принципу вільної конкуренції та максимальної автономії підприємництва протиставляється думка, що підприємства не можуть займатися як бізнесом, так і інноваціями в ізоляції. В концепції Портера головним для розповсюдження інновацій розглядається розвиток конкуренції, навіть між взаємопов'язаними фірмами, що входять в кластер. Теорії „інноваційного середовища" та „узгодженої конкуренції" розглядають в якості головного фактору розвитку сучасного

виробництва, знання та обмін ними як в межах окремих кластерів, так і в межах регіонів і країни в цілому. Виходячи з такого підходу у сучасній інноваційній теорії в центрі аналізу інноваційних процесів знаходиться стратегічне поведіння й альянси фірм, так само як взаємодія й обмін знаннями між фірмами, дослідницькими: інститутами, університетами й іншими організаціями. При цьому інновації і зростання виробничих можливостей розглядаються як динамічний соціальний процес, що розвивається найбільш успішно в мережах, в яких існує інтенсивна взаємодія між цими «продуктивними агентами».

На цій основі в європейських країнах розробляються „національні інноваційні системи”, під якими розуміють елементи і відносини, що взаємодіють в виробництві, розповсюдженні і використанні нових економічно корисних знань, що знаходяться чи створюються в межах національної держави, та виникає нова підгалузь "економікс", що зивчає „економіку знань”. Під останньою розуміють економіку, яка допомагає підтримувати постійні дослідження та інновації, необхідні для створення нових продуктів та відкриття нових ринків. При цьому промислові кластери розглядаються у європейській національній і регіональній політиці як важливий інструмент політики, пов'язаної з розвитком економіки, що базується на знаннях („knowledge-based economy”), в межах якої формуються інноваційні кластери, національні і регіональні що створюються на базі регіональних промислових кластерів) інноваційні системи.

Але самою важливою проблемою, на нашу думку, є проблема реалізації тієї чи іншої кластерної стратегії в Україні. Зрозуміло, що при розробці та реалізації кластерних стратегій необхідно враховувати зарубіжний досвід. Втім, той же досвід свідчить, що не снує єдиного універсального методу розвитку кластерів. Було б помилкою з боку будь-якої країни використовувати модель економічного розвитку, розроблену для іншої країни. Наприклад, в порівнянні з кластерами розвинутих країн, об'єднання у країнах, що розвиваються, мають не тільки меншу кількість учасників, але і базуються на іншій соціальній структурі. Досить часто вони приймають форми ієрархічного, керованого із центру мережевого виробництва і групуються навколо декількох великих виробництв і концернів. Комунікація в них обмежена і зв'язки між виробництвами та організаціями недостатньо розвинені. В протилежність цьому, кластери в розвинутих країнах характеризуються зміцненням і постійним розвитком зв'язків і стосунків.

Завдання уряду конкретної країни полягає в розумінні специфіки національних переваг та в розробці політичних ініціатив, що будуть відповідати конкретним умовам країни. Досвід таких країн як Франції, Великої Британії, США, Балтійських країн та Мексики свідчить, що не існує єдиного методу підйому та розвитку кластерів - вони формувалися в цих країнах стихійно. Тому на локальному рівні необхідно створювати сприятливе економічне та правове середовище для формування та розвитку підприємств.

Але кластери, на відміну від традиційних адміністративно-командних моделей розвитку національної економіки, добровільно об'єднують виробничі ресурси регіону. Виходячи з того факту, що між підприємствами потенційного кластеру уже існують певні горизонтальні зв'язки, місцеві та регіональні органи виконавчої влади повинні відмовитися від методів прямого втручання в процеси підйому та розвитку кластерів.

В Україні цей шлях підвищення конкурентоспроможності національної економіки започатковано в семи областях. Як швидко і наскільки масово наші регіональні владні структури зможуть перейти до використання опосередкованих методів регулювання, настільки ж можна очікувати на всебічне поширення в Україні нових і таких необхідних для прискорення економічного зростання і для підвищення конкурентоспроможності економіки територіальних виробничих систем.

Першим кроком на шляху впровадження нових виробничих систем повинна стати, на нашу думку, всебічна підтримка органами виконавчої влади всіх рівнів інтеграції галузей економіки з науковими та різного рівня навчальними закладами. Така діяльність, перш за все, закладе

підгрунтя для формування ефективних територіально-галузевих комплексів, а також буде сприяти формуванню економіки, що базується на знаннях „knowledge-based economy” економіки, яка здатна створити умови для рівноправного партнерства України з промислово розвинутими країнами. Формування такої економіки повинно стати одним з ключових завдань, що стоїть перед країнами, її інтегруються в Європейське співтовариство.

- 1 *Bergman Feser E.* Industrial and Regional Clusters: Concepts and Comparative Applies" in // [http://www.rri.wvu.edu/WebBook/Bergman-Feser/chapter1](http://www.rri.wvu.edu/WebBook/Bergman-Feser/chapter1.htm) .htm.
- 2 Нові виробничі системи і прискорений розвиток регіонів: Матеріали міжнародного економічного форуму, Київ, 16 листопада 2001 р. - К.: Логос, 2002.
- 3 *Bergman E., Feser E.* Industrial and Regional Clusters: Concepts and Comparative Applies // [http://www.rri.wvu.edu/WebBook/Bergman-Feser/chapter2](http://www.rri.wvu.edu/WebBook/Bergman-Feser/chapter2.htm).htm.
- 4 *М. Портер.* Международная конкуренция: пер. с англ. / Под. ред. В.Д. Щетинина. - Международные отношения. 1993. - 896 с.
- 5 *Чевганова В., Брижань И.* Кластеры и их экономическое значение // Экономика Украины 2002. - №11 - С. 35-41.

Нілова, Н.М. Роль промислових кластерів в зростанні конкурентоспроможності економіки [Текст] / Н.М. Нілова, І.В. Крапивний // Механізм регулювання економіки. - 2004. - № 1. - С. 111–116.